

بررسی کیفیت بصری سیما و منظر شهری ایلام

دکتر سعید ملکی*

توران احمدی**

چکیده

مجموعه‌ای از عناصر طبیعی و مصنوع اعم از کالبد و فضاها، انسان‌ها، رفتارها و فعالیت‌های آن‌ها و ... آیینی تمام نمای ویژگی‌های تاریخی فرهنگی اقتصادی و طبیعی هر شهر هستند. منظر و سیمای یک شهر مطلوب با قابلیت تأثیرگذاری بر ادراک شهروندان از تجربه‌ی زندگی شهری در تحقق آن شهر مطلوب نقش عمده‌ای دارد.

نابسامانی و آشفتگی سیمای شهری در ابعاد و لایه‌های مختلف آن بر روحیات و رفتارهای شهروندان تأثیر قابل توجهی می‌گذارد، سبب تنزل کیفیت محیطی می‌گردد؛ و نارضایتی شهروندان نسبت به شهر و عدم تلاش برای بهبود وضعیت آن را رقم می‌زند.

یکی از تأثیرگذارترین مسایل در مورد ارتقای کیفیت سیمای شهری مدیریت شهری است. در مدیریت شهری علاوه بر ارایه‌ی راه‌کارهای اجتماعی و فرهنگی و سیاستگذاری، از طریق وضع قوانین و ضوابطی ناظر بر ارتقای کیفی منظر شهری و هدایت طرح‌های توسعه، زمینه‌های اولیه‌ی تغییر و تحول در اوضاع نابسامان کنونی فراهم می‌آید.

در این نوشتار سعی شده در مرحله‌ی اول مفاهیم سیمای شهری و عوامل تأثیرگذار بر سیما و منظر شهری به شیوه‌ی کتابخانه‌ای و تحلیلی مورد بررسی قرار گیرد؛ پس از آن، این عوامل به صورت خاص و به شکل مطالعات میدانی در باره‌ی شهر ایلام مورد نقد و بررسی قرار گیرد.

واژگان کلیدی: کیفیت بصری، سیما و منظر شهری، شهر ایلام.

* دانشیار دانشگاه شهید چمران اهواز

** کارشناس ارشد مهندسی معماری، دانشگاه ایلام

شهر به عنوان بارزترین جلوه‌ی تمدن در طول تاریخ طولانی تکامل در بستر تاریخی و سرزمینی ایران همواره بازتابی از مبانی فکری و اندیشه‌ای ایرانیان در نظم دادن به فضای سکونت جمعی خود بوده است. شهر در فرهنگ ایرانی مفهومی جامع و متشکل از ابعاد مختلف فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، تاریخی و طبیعی است.

امروزه دیگر برای حل مسایل شهری فقط به وجود متخصصان رشته‌هایی مانند برنامه‌ریزی شهری، اقتصاد، ترافیک، حقوق و علوم اجتماعی بسنده نمی‌شود، بلکه نیاز به مهارت‌های جدید مانند روان‌شناسی، انسان‌شناسی و نژاد شناسی احساس می‌گردد (ادوارد، ۱۳۸۴: ۶۵)؛ تقابل میان انسان و محیط در شاخه‌ی روان‌شناسی محیطی، نشان از ارتباط مستقیم رفتار با ابعاد محیطی دارد؛ ذکر جمله‌ای از وینستون چرچیل بی‌مناسب به بحث نیست که گفته بود ما ساختمان‌ها را شکل می‌دهیم؛ سپس، آن‌ها ما را شکل می‌دهند (الکساندر، ۱۳۸۹: ۹۴).

بنابراین، لزوم ساماندهی و مناسب‌سازی محیط و به‌ویژه سیمای شهری بیشتر نمایان می‌گردد. سیمای شهر گویای فرهنگ و نگرش مردم آن شهر است. معیار فرهنگی، سلیقه‌ی شخصی، تفکر و امکانات نهادهای اجتماعی در یک شهر تعیین‌کننده‌ی نمای ظاهری شهری و بالطبع طراحی شهری است. طراحی شهری از یک سو، باید حداقل خدمات و امکانات شهری را به طور یکسان در اختیار کلیه‌ی شهروندان قرار دهد؛ از سوی دیگر، تنوع و امکان انتخاب جایگزین متفاوت را برای گروه‌های مختلف شهری فراهم آورد (فریتس، ۱۳۸۷: ۱۱۳).

بحث سیمای شهر جای خاصی را در مطالعات و طراحی‌های شهری به خود اختصاص می‌دهد. امروزه هر کسی در ساخت و ساز بر روی قطعه‌ای از زمین به درآمد ناشی از آن توجه می‌کند، در حالی که تأثیر ساخت و ساز را بر روی ساختار پیرامون آن نادیده می‌گیرد.

قوه‌ی تصور نتیجه‌ی ندای درونی برای مکان ساخت است. الکساندر معتقد است قوه‌ی تصور گذشتگان خلوص و توانایی بیشتری داشته است. وی به قوه‌ی تصور شاه عباس اشاره دارد که او را بر آن داشت تا پل بزرگ اصفهان را به مکانی تفریحی تبدیل سازد (ALEXANDER, 1987:47).

تجزیه و تحلیل حاضر محدود به تأثیر مظاهر جسمی و ظاهری شهر است. عوامل دیگر مانند معنای اجتماعی یک قسمت از شهر، نقش و وظیفه‌ی آن، سابقه‌ی تاریخی اش یا تأثیر عوامل غیر ملموس مانند بو، صدا و ... مورد نظر نیست؛ چون هدف از این مطالعه آشکار کردن تأثیر و اهمیت عوامل تأثیرگذار بر شکل و کالبد شهر است.

ساماندهی سیمای شهری بخشی از خیابان کارگر جنوبی تهران

مطالعه‌ی مذکور شامل سه مرحله است: مرحله‌ی اول: شناخت. در این مرحله ضمن بررسی‌ها و مشاهدات میدانی نقشه‌ها و تصاویر تهیه گردیده است. مرحله‌ی دوم تحلیل فرایند ساماندهی سیمای شهری به صورت یک جریان مداوم. در این مرحله نقش دولت، وظیفه‌ی طراح شهری و بحث مشارکت عمومی مطرح گردیده است. مرحله‌ی سوم اصول و قواعد طراحی شهری و ترکیب پیشنهادی بدنه خیابان را در بر گرفته است.

مبانی نظری

۱. مفهوم سیما و منظر شهری

آدمی از همان ابتدای پیدایش جوامع و مراکز زیستی اولیه برای پاسخ به یکی از اساسی‌ترین نیازهای طبیعی و فطری خویش تلاش کرده، محیط ساخته شده‌ی خود را تحت نظم و کنترل درآورد (بحرینی، ۱۳۷۱: ۳۶). به علت وجود بار معنایی و کاربردی مشترک بین سیما و منظر شهری، گاه امکان اشتباه در درک درست و تفکیک این دو اصطلاح وجود دارد؛ آن گونه که هنوز هم در برخی مجامع داخلی، سیمای شهر از منظر شهری اشتباه تلقی می‌شود؛ در حالی که منظر شهری یک منظر عینی از شهر است که اجزای آن را عناصر ملموس و کارکردی تشکیل می‌دهد؛ برعکس، تصورات، برداشتها و ادراک افراد و مخاطب از عناصر موجود در شهر را می‌توان به عنوان سیمای شهر تعریف نمود. از این رو، سیمای شهری به معنای منظر ذهنی از شهر است؛ و این ذهنیت از طریق ادراک و پردازش منظر عینی در ذهن انسان شکل می‌گیرد (محمودی، ۱۳۸۹: ۲۸).

سیمای شهر به تمام عواملی از شهر که به دیده می‌آیند و چشم قادر به تماشای آنهاست، اطلاق می‌شود. این عوامل به صورت انفرادی و در حالتی پیوسته و دسته جمعی عمل می‌کنند (لینچ، ۱۳۸۵: ۲۳). یک شهر درست مثل یک تابلوی نقاشی است، با این تفاوت که به اندازه‌ی نصف یک اثر هنری به آن پرداخته می‌شود و برای نصف دیگر آن باید این اثر را مانند یک گیاه دانست که نسبت به شرایط محیط زیست خود نیاز به قوانین و قواعد رشد دارد. منظر شهری به عنوان مفهومی از شهر که توسط شهروندان و بر اساس تجربه‌ی آنها از مکان پدید می‌آید، پدیده‌ی سیالی است که با شناخت تجربه‌ی ساکنان از فضای شهر شکل می‌گیرد و مهم‌ترین نقش آن فراهم آوردن امکان قرائت کلیت شهر به مثابه‌ی یک متن است. فهم منظر شهری مانند نظامی از نشانه‌ها که قادر به پیام‌رسانی در زمینه‌های گوناگون باشد، امکان قرائت و خوانش متن شهر و کشف یا تأویل معانی آن را فراهم می‌آورد (سلطانی، ۱۳۸: ۲). از این رو، طبق این تعریف در مدیریت و ساماندهی منظر شهر باید آن را از دید

شهروندان و مردم دید نه صرفاً طراحان. بنابراین، در یک تعریف کلی می‌توان گفت: منظر شهری مجموعه‌ی عناصر و کیفیت محیطی از سازمان بصری شهر است که در زمان و مکان توسط ناظر تجربه می‌شود.

۲. سیمای شهرهای معاصر در ایران

امروز بیش از هر زمان دیگر در شهر ایرانی با هجوم آشفتگی در جنبه‌های گوناگون سیمای شهری از کالبد ساختمان‌ها تا فعالیت‌ها و رفتارهای انسانی در محیط شهر مواجه هستیم. شهر امروز ایرانی به طور عام، برخاسته از محیط طبیعی، فرهنگی، تاریخی و اجتماعی سرزمین بستر خود، در شرایط تأثیر متناسب و هماهنگ این عوامل، نیست (فکوهی، ۱۳۸۳: ۴۸).

شهرسازی معاصر با ظهور مدرنیته و تأثیر پذیری از آن با پشت کردن به مبانی معماری و شهرسازی ایرانی از یک سو، و عدم درک صحیح ماهیت برون‌گرای معماری غرب از سوی دیگر، موجب پیدایش شهرهایی بدون هماهنگی در بدنه شهری و حتی هر چند مختصر در سطح ابنیه‌ی مجاور با یکدیگر نسبت به فضای معابر است (کاظمی، ۱۳۸۸: ۵۲).

در شرایط حاکمیت نگاه اقتصادی به شهر و تحت تأثیر انواع نابسامانی‌ها در حوزه‌های مدیریتی و سیاستگذاری، شهر امروز هماهنگی با ویژگی‌های سرزمینی مکان خود را به‌طور عمده به فراموشی سپرده است. با این شرح، سیمای شهر معاصر که خود مخلوق روابط متقابل، پیچیده و چند سویی عوامل مؤثر در شهر است، بیش از هر مفهوم دیگر بی‌تناسبی و ناهماهنگی عوامل بنیادی و ریشه‌ای تأثیر گذار بر شهر، در غیاب ارزش‌های اجتماعی ناظر به حقوق شهروندی، مسئولیت‌های شهروندی و قوانین و مقررات کارآمد مبتنی بر کیفیت انسانی است. مظاهر نابسامانی و آشفتگی سیمای شهر در ابعاد کالبدی، فضایی، فعالیت‌ها و رفتارهای انسانی و عوامل موجود آن است که به برخی از آنها به مثابه‌ی نمونه اشاره می‌شود:

- عدم هماهنگی با زمینه؛
- عدم کارایی؛
- انواع آلودگی‌های زیست محیطی؛
- عدم بهره‌گیری مناسب از منابع ارزشمند بصری؛
- عدم بهره‌گیری از تأثیر عناصر متنوع طبیعی در سیمای شهری؛
- عدم توجه به معیارهای اولیه‌ی زیبایی شناسی؛
- تنوع بیش از حد و آزار دهنده؛

- عدم وجود ایمنی در فضاهای شهری (بی نام ، ۱۳۸۹: ۲۴).

سیمای شهر ایلام

شهر ایلام از جمله شهرهایی است که به لحاظ بصری، سیما و منظر عمومی اغتشاشات و بی نظمی‌های فراوانی دارد با کمی دقت می‌توان وجود این بی‌نظمی‌ها را در تمام نقاط و سیمای شهر احساس کرد. عوامل متعددی مانند نماهای نامناسب، تجهیزات شهری نامناسب و فرسوده، ساخت و سازهای غیر اصولی، عدم ساماندهی فعالیت‌های اجتماعی، آلودگی هوا، وجود عناصر ناقص زیبایی و خوانایی محیط، رنگ آمیزی‌های غیراصولی و سلیقه‌ای عناصر شهری و ... در به وجود آوردن این اغتشاشات نقش دارند. رشد و توسعه‌ی بی ضابطه‌ی شهر در یک مقطع زمانی و عدم کنترل، نظارت اصولی و هدفمند بر شکل‌گیری شهر باعث شده هم‌اکنون با شهری مواجه باشیم که ابتدایی‌ترین اصول معماری و شهرسازی چه از بعد زیبایی شناختی و چه از نظر فنی در این شهر مشاهده نشود. امروزه مدیران، متخصصان و شهروندان بر این موضوع که نمای سیمای شهر نیازمند بهسازی است، اتفاق نظر دارند؛ اما مسأله‌ی اصلی چگونگی برخورد با این موضوع و ابزارها و روش‌های مورد توافق و کارآمد است. روش و بینشی که با درک واقعیت‌های اجتماعی - فرهنگی و شناخت مکانیزم‌های پیدا و پنهان شهر، اقداماتی مؤثر را در زمینه‌ی ارتقای کیفیت‌های فضایی - کالبدی سیمای شهرها سبب شود و زمینه‌ی ارتباط تأثیرگذار و دو سویه‌ی مردم - به مثابه‌ی صاحبان شهر - و شهر را فراهم آورد. به نظر می‌رسد در شرایط حاضر، اگر بتوان از وضع موجود و نقاط ضعف و قوت، فرصت‌ها و تهدیدهای آن درک صحیحی داشت؛ می‌توان چشم اندازی را در زمینه‌ی بهسازی سیمای شهر ترسیم کرد. (مصوبه‌ی شورای عالی شهرسازی مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری) انجام این مهم بی‌تردید تنها با برهم نهی تمام توان تخصصی و تجربه‌های عملی و علمی صاحب‌نظران شهری و امکانات و تجربیات مدیریتی و اجرایی مدیران شهرداری‌ها امکان پذیر است. هم‌چنین، برای اجرایی شدن فرایند ساماندهی سیمای شهری باید ضمن شناخت تمامی موانع اجرایی، قانونی، مالی و فنی، شرایط تحقق و امکان‌پذیری این گونه طرح‌ها را افزایش داد.

مؤلفه‌های سازنده

۱. نماهای شهری:

تک بناها باید تابع نیازها و ویژگی‌های مکان به صورت یک کل باشند. اگر هر بنا به دنبال ایجاد جاذبه‌های خاص خود باشد، نتیجه، مجموعه‌ی ناسازگار و آشفته‌ای خواهد شد. نباید تصور شود نما و مظاهر زیبایی شهر تنها آرایش شتاب زده‌ای است که در مرحله‌ی آخر به چهره‌ی شهر اضافه می‌شود، بلکه کیفیت این موارد نیاز به ملاحظات عمیق‌تری دارد (مزینی، ۱۳۸۷: ۷۳). طبق نظریات روان‌شناسان شکل محیط پیرامون می‌تواند رشد

اشخاص را تقویت کند یا آن را متوقف نماید. محیط در پرورش و رشد ذهن احساس و کالبد افراد به ویژه در کودکی نقش مؤثری دارد. تنوع در محیط اختیار ساکنان محیط را در گزینش فعالیت مناسب خود افزایش می‌دهد محیط شهر از القا کننده های قوی و مهیج تا مکانی آرام و خصوصی در نوسان است؛ ممکن است مناظر خیره کننده به ما بنمایاند، معمایی برایمان بیافریند یا سؤال پذیری را به ذهن ما بیاورد.

یکی از دغدغه‌های نماسازی در شهر ایلام مربوط به دخالت نیروهای غیر متخصص در این زمینه بوده که بدون توجه به معیارهای زیبایی شناختی و توجه به بافت و زمینه‌ی شهری اقدام به اجرای نماهای متنوع و غالباً نازیبایی می‌کنند و در دراز مدت چهره و سیمای شهر را با یک آشفتگی و عدم تناسب و هماهنگی مواجه می‌نمایند.

۲. خیابان: خیابان حاصل شکل‌گیری نامتمرکز بناهاست و ساختاری است برای توزیع زمین که امکان دستیابی به قطعات انفرادی را میسر می‌سازد. خیابان ویژگی‌های کارکردی عمیقی دارد (هاشمی نژاد، ۱۳۸۳: ۲۷).

خیابان به صورت کانالی برای حرکت اتومبیل با مفاهیمی که این مکان به عنوان فضای شهری می‌تواند داشته باشد، توافق ندارد. ارزش‌های بصری خیابانی که فقط برای عبور و مرور اتومبیل در نظر گرفته شده با خیابانی که به سواره و پیاده یا تنها پیاده تعلق دارد، متفاوت است (بنیادی، ۱۳۸۶: ۵۱). ترکیب ناهماهنگ ساختمان‌هایی که به تدریج طی چند دهه کنار خیابان‌ها ایجاد شده‌اند، ایستگاه‌ها، نیمکت‌ها، تابلوها و عناصری از این قبیل مسائل فضایی - بصری خیابان‌ها را تشکیل می‌دهند.

۳. الحاقات نما: قرارگیری عناصری مغایر با طراحی ساختمان یا بدنه‌ی شهری چه از لحاظ شکل و چه از نظر مصالح بکار رفته در آن سبب اغتشاش بصری در جداره‌های شهری به ویژه در جداره‌های تجاری گشته است. هم چنین، اضافه نمودن انباری در پشت بام با مصالح ناپایدار، اضافه نمودن فضای بالکن به فضای داخلی و سرپوشیده، کانال کشی و نصب کولر در مقابل پنجره و نمای ساختمان و سیم کشی‌های کاملاً تصادفی از عوامل اغتشاش سیمای جداره‌های شهری ویژه در محیط‌های مسکونی است. الحاقاتی که در این گونه نماها به وضوح دیده می‌شوند عبارتند از:

- کانال کشی و نصب کولر در مقابل پنجره‌ی بالکن و نمای ساختمان؛
- نصب بدون نظم و عدم رعایت ضوابط و مقررات در مورد تابلوها، پارچه‌نویسی و نوشتن روی دیوار و سایبان‌ها؛
- سیم کشی روی نما؛
- نصب لوله‌های بخاری در نما؛
- نصب ایرانیت فلزی و پلاستیکی در نما؛

- قرار دادن اجناس در حریم پیاده‌رو و خارج از واحد تجاری؛
- قرار گرفتن ستون‌های انتظار برای ادامه‌ی ساخت و ساز در آینده؛

تصویر شماره (۱) ایجاد مناظر نامطلوب با الحاق عناصر (تجهیزات مورد نیاز) به بنا

مأخذ: نگارندگان مقاله

۴. تراکم شهری: یکی از مزایای تعیین تراکم منطقی شهر را می‌توان در ساماندهی مطلوب پیکره و سیمای شهر دانست. منظور از تدوین تراکم شهری سامان دادن به سیمای شهر است و تبعیت از برنامه‌ای است که بر اساس آن رابطه‌ی توده و فضای شهری تعریف می‌شود. با تبعیت از معیارها و ضوابط تراکم شهری، شهر به مجموعه‌ای همگن و همگون تبدیل می‌شود، از درون رشد می‌کند و از برون گسترش معقول می‌یابد (عزیزی، ۱۳۸۸، ۲۵۸). از جمله مزایای تعیین تراکم شهری افزایش کارایی، استفاده‌ی بهینه از زمین شهری، فضای شهری و همچنین همجواری منطقی بین کاربری‌ها و سازگاری آن‌هاست.

۵. نماهای رها شده: هرچند بسیاری از ساختمان‌های شهری به ویژه در محورها و مسیرهای اصلی نماسازی شده است؛ باز در موارد عدیده‌ای فقدان نماسازی دیده می‌شود. مهم‌ترین دلیل این امر ضعف بنیه‌ی اقتصادی مالکان بناهاست بنابراین لازم است رها شدن عملیات ساختمانی به صورت نیمه کاره در شهر کنترل شود؛ چرا که در مواردی عملیات نیمه تمام ساختمانی تا سال‌ها یکدستی و هماهنگی سیمای جداره‌ی شهری را زایل می‌کند.

تصویر شماره (۲): نمای رها شده - بالکن شلوغ - تابلوهای ناهماهنگ شهر ایلام

مأخذ: نگارندگان مقاله

۶. خط آسمان - خطوط افقی و عمودی: خط آسمان عنصر ترکیب بصری منظر شهری است (عزیزی، ۱۳۸۸): (۲۶۵). خط آسمان^۱ و دید آسمان^۲ در بیشتر فضاهای شهری تعریف نشده است. خط آسمان در وحدت بخشیدن به شکل شهر مؤثر است. مطالعات نظام یافته بر روی نمادهای جمعی نشان می‌دهد چگونه انسجام عناصر شکل شهر به صورت نماد نشان داده شده است در بسیاری از فرهنگ‌ها که شهر بخشی از نظام آفرینش قلمداد می‌شده، شکل شهر در مقیاس خرد نمادی از نظم کل عالم بوده است (Bogdanovic, 1975: 63). خط آسمان خیابان‌ها، حد فوقانی تاج ساختمان‌ها و فصل مشترک کالبد خیابان با آسمان است. خط پایه و خط ترکیب از اجزای خط آسمان هستند. خط پایه حد فوقانی جداره‌ی قائم بناست و خط ترکیب حد نهایی جداره‌ی عقب نشسته یا مرز بام قابل رؤیت در زمینه‌ی آسمان است. این عنصر کالبدی شامل مجموعه احجامی است که در ترکیب بام بناها با ابنیه‌ی بلندتر مستقر در پشت جداره دیده می‌شود. عنصر کالبدی خط آسمان، تجلی‌گاه ترکیب شکل در کالبد خیابان به شمار می‌رود و نماد نظم یا تنوع در سیمای خیابان است. ضرب آهنگ عمودی یا افقی در نما نیز می‌تواند مفاهیم انتزاعی را بیان نماید. مثلاً ضرب آهنگ‌های افقی تأکید بر کوتاه بودن، ضرب آهنگ‌های عمودی تأکید بر ارتفاع و عمودی بودن هستند و کشیدگی ارتفاعی ساختمان را

¹ Sky line
² Sky exposure

بیان می‌نمایند. این ضرب آهنگ‌ها در هماهنگی جداره‌ها و زیبایی بصری آنها تأثیر بسزایی دارند. شکل‌ها و ترازهای ارتفاعی بام‌ها در ساختمان‌ها به خط آسمان در جداره‌ها و در سطح شهر شکل می‌دهند.

تصویر شماره (۳): خط آسمان هماهنگ شهر ایلام (مأخذ: نگارندگان مقاله)

تصویر شماره (۴): خط آسمان ناهماهنگ شهر ایلام (مأخذ: نگارندگان مقاله)

۷. مصالح: هماهنگی طرح‌ها و مصالح نمای ساختمان‌ها برای ایجاد حس وحدت در بخش‌های مختلف شهر لازم است، تنوع مصالح در عین هماهنگی با بدنه‌های اطراف در ارتقای کیفیت نمای شهری نقش بسزایی دارد؛ ولی متأسفانه در سطح شهر ایلام این مقوله رعایت نشده و بناها به صورت تکی و کاملاً متمایز از بافت همجوار خود

عمل می‌کنند. تنوع در جنس رنگ بافت و ... در یک نمای شهری واحد آشفته‌گی و نازیبایی خاصی را ایجاد نموده است .

۸. بالکن: طراحی و ساخت بالکن بدون تدابیر معمارانه که معمولاً به صورت انباری و به روش‌های مختلفی استفاده می‌شود از دیگر عوامل نابسامانی سیمای شهری به ویژه در مناطق مسکونی است. بالکن سه طرف باز بدون سقف و با نرده‌های نازک از موارد ناموفق در این زمینه است. هرچند وجود فضاهای آفتاب‌گیر و سرباز برای بهداشت مسکن و بدن انسان ضروری است، باز عدم اتخاذ تدابیر مناسب به منظر نامطلوبی در نمای بیرونی و سیمای شهر منجر می‌شود.

تصویر شماره (۵): استفاده از بالکن بدون توجه به بعد سیمای شهری آن

۹. منظر محیطی و فضای سبز شهری: مناظر طبیعی به عنوان کیفیتی اکولوژیکی در شهر ارزش‌های طبیعی هستند که باید با توجه به قابلیت‌های اقلیمی آن به حفظ و ارتقای آن همت گماشت. سابقه‌ی منظرپردازی و باغات و گلشن‌هایی که در آثار ادبی به زیبایی توصیف شده است، از ارزش‌هایی بالای برخوردار است . منظر طبیعی مثل تپه‌ها، کوه‌ها، رودخانه‌ها و شیب زمین از عوامل مهم کالبدی تعیین‌کننده‌ی شکل شهر است. شهرهای گذشته‌ی ما به عبارت ساده نوعی غوطه‌ور شدن در طبیعت را نشان می‌دهند، تجربه‌ی یگانگی با طبیعت می‌تواند در زمان ما بارقه‌ای از شناخت باشد و فن هنری آن را به تکامل برساند، پستی و بلندی و آب از اصول نخستین جغرافیایی اسکان در ایران است .

شهر ایلام مناظر محیطی ویژه‌ای اعم از دیدهای مناسب به سمت رشته کوه‌های اطراف شهر، تپه شاهد (به مثابه‌ی یک نماد طبیعی و اکولوژیک با جاذبه‌های بصری خاصی) دارد. منظرشهری هنریکپارچگی بخشیدن بصری

وساختاری به مجموعه‌ی ساختمان‌ها، خیابان‌ها و عناصر موجود در آنها و فضاهایی است که محیط شهری رامی‌سازد (کالن، ۱۳۷۷: ۲۱). فضاهای طبیعی موجود در شهرها نقش بسزایی در خلق منظر شهری متفاوت دارند. در میان عناصر طبیعی تاثیرگذار در منظر شهری، درختان به خاطر ساختار و بافت ویژه، اهمیتی دوچندان می‌یابند (کارمان، ۲۰۰۳: ۲۴۹). درختان نیز همانند بناها دارای ساختارهایی هستند که منجر به ایجاد یک سبک معماری گیاهی می‌گردند. فضای سبز شهری به عنوان بخش جاندار ساخت کالبدی شهر تلقی می‌شود و در هماهنگی با بخش بی جان کالبد شهر ساختار یا بافت و سیمای شهر را تشکیل می‌دهد. در این حالت، فضای سبز می‌تواند نقش لبه‌ی شهر، تفکیک فضاهای شهری و آرایش شبکه راه‌ها را به عهده گیرد (سعیدنیا، ۱۳۸۲: ۳۷).

تصویر شماره (۷): استفاده از دیدهای مطلوب (مأخذ: نگارندگان مقاله)

۱۰. هنر در شهر: مواجهه مردم با هنر در خیابان‌های شهر صرف‌نظر از میزان شناخت و آشنایی آنها بسیار مهم است، باید میان بیان هنری و جماعتی که به دریافت چنین بیانی عادت نداشته‌اند، مواجهه‌ای ایجاد شود؛ مهم‌تر از آن خارج شدن هنرمندان از محیط بسته‌ی گالری‌هاست تا فرصت داشته باشند با فضای زندگی روزمره و عکس العمل‌های مردم مواجه شوند. طبیعی است با این طرز فکر راه همکاری‌های گوناگون باز شده و فعالیت شهرسازان معماران و نقاشان و... امکان‌پذیر می‌شود.

آثار هنری در مقیاس شهری در غنی‌سازی سیمای شهری و خوانایی آن نقش دارند؛ هرچند تعداد آثار هنری در مقیاس شهری بسیار کم است، باز برخی از ساخت و سازها با توجه به این موضوع توانسته‌اند جداره یکنواخت و ساده را شهری را به یک تابلوی هنری تبدیل کنند.

تصویر شماره (۷): هنر در شهر (مأخذ: نگارندگان مقاله)

۱۱. **بناهای شاخص:** یک اثر معماری با نظام بزرگتر شهری مرتبط است و در سلسله مراتبی از مجموعه‌ها قرار دارد. بنابراین، زمینه‌گرایی پیوند میان معماری و شهرسازی در زمینه‌ای معین است و زمینه جایی است که معماری و شهرسازی را به هم مربوط می‌سازد (water house. A 1978 : 74). وجود بناهای شاخص در محورها و مناطق شهری می‌تواند در ارتقای خوانایی و جهت یابی شهری مؤثر باشد بنایی که در تصویر دیده می‌شود صرف نظر از کیفیت معماری و زیبایی‌شناختی، شکل و زمینه ای خاص و متفاوت از بناهای دیگر را به نمایش گذارده است و به طور کلی به عنوان نشانه شهری عمل می‌کند.

تصویر شماره (۸): بنای شاخص در شهر ایلام (مأخذ: نگارندگان مقاله)

۱۲. **فضاهای موقت ولی دائمی:** برخی از ساخت و سازهای خصوصی یا عمومی در شهر وجود دارند که به صورت موقت بخش‌هایی از فضای عمومی را به اشغال خود در آورده اند؛ اما این وضعیت موقت در شهر حالت دائمی پیدا کرده است و به این ترتیب سیمای دائمی نامناسبی را برای گروهی از فضاهای عمومی شهری رقم زده است. انگار این فضاها در شهر تمامی ندارند. از ثمرات چنین پدیده‌ای ایجاد فضاهای غیر قابل دفاع شهری است

که در مواردی نا امن است و حریم پیادگان را محدود می‌کند. برای به وجود آمدن چنین فضاهایی معمولاً از مصالح ساختمانی مانند بلوک های سیمانی یا خاگریزی ، تابلو های نامناسب و ... استفاده می شود .

تصویر شماره (۹): فضاهای موقتی ولی ماندگار (مأخذ: نگارندگان مقاله)

۱۳. **فضاهای تجاری ، تابلوهای تبلیغاتی و دیوار نوشته‌ها:** ساخت و سازه‌های تجاری از فرصت های غنی سازی سیمای شهری هستند. بررسی بناهای تجاری خرد و کلان نشان می دهد که بیشتر آن‌ها به صورت فردی و کاملاً سلیقه ای به ساخت و طراحی نما اقدام می‌نمایند. تفاوت های موجود در سبک معماری و پترین ها و تابلوهای ورودی و سایبان ها و ارتفاع تمام شده تایید کننده نظریه‌ی فوق هستند .

تبلیغات عنصری بارز در میان وسایل خدماتی معاصر در شهر است. تجهیزات تبلیغی موجب فروش تجهیزات شهری یا تولیدات مؤسساتی می شود که آن‌ها را نصب کرده‌اند. گر چه تبلیغات به خودی خود مذموم نیست (یک تابلوی تبلیغاتی که به درستی در میان تجهیزات شهری مستقر شود، نسبت به اعلانات و آگهی‌هایی که بی رویه نصب شده اند و چهره شهر را در بسیاری نقاط زشت می‌کنند، ارجحیت دارند)؛ اما حضور آن نباید چنان قالبی و بارز باشد که بر کیفیت خدمات شهری لطمه وارد کند.

نوع رنگ: از منظر روان‌شناسی شهری، پژوهش‌های روانکاوانه هر منطقه و طبقه‌بندی نیازهای رنگی متناسب با فرهنگ هر منطقه، رنگ فضای سبز، رنگ‌بندی، گل آرایشی، هارمونی رنگ‌های طبیعی فضای سبز با رنگ حصارها و عناصر جنبی موجود در فضا و معماری، مصالح ماندگار و سازگار با شرایط اقلیمی آن نوع رنگ تعیین می‌شود.

تصویر شماره (۱۰): نابسامانی جداره تجاری - تنوع تابلوهای تبلیغاتی (شکل، رنگ، اندازه)

(مأخذ: نگارندگان مقاله)

۱۴. **تأسیسات و تجهیزات شهری:** تأسیسات شهری به عنوان عناصر زیر ساختی در شهر مطرح هستند که عمدتاً ماهیت کالبدی آن‌ها، هم‌چنین، موقعیت قرارگیری‌شان در شهر، تعیین شده و مشخص می‌باشند و عموماً از لحاظ کالبدی و بصری در هماهنگی با محیط پیرامون نیستند.

تجهیزات خیابانی می‌توانند در شناسایی محل و ساخت یا بهبود ناحیه‌ی شهری مؤثر باشند. برای مثال: مرکز توجه را می‌توان با استفاده از آبنماها به وجود آورد؛ چنان‌که ورودی‌ها، معابر و لبه‌ها را می‌توان با قرار دادن هدفمند تیرهای چراغ برق پایه‌ها و درختان مشخص کرد. زباله‌دان‌ها باید در مکان مناسبی قرار گیرند و قابل دید باشند، بدون آن‌که بیش از حد به چشم بیایند، تجمع زباله‌ها صورت نازیبایی به سیمای شهری می‌دهد. ساماندهی زباله‌ها و جمع‌آوری به موقع و ترویج فرهنگ پاکیزگی بین شهروندان می‌تواند اثرات مثبتی بر منظر شهری داشته باشد.

تصویر (۱۱): نمونه‌ای از عدم ساماندهی و رسیدگی به سطل‌های زباله (مأخذ: نگارندگان مقاله)

نتیجه گیری

با توجه به جایگاه سیمای شهری در طول دوره‌ی تاریخی تجربه‌ی شهر و شهر نشینی در ایران و با وجود سابقه‌ی فرهنگی، به نظر می‌رسد عوامل مؤثر بر شکل‌گیری شرایط موجود در سیمای شهرهای امروز ایران، منحصر به یک مورد خاص نبوده و مجموعه‌ی ای از عوامل مختلف در حوزه‌های گوناگون، از نارسایی رویکردها قوانین مجموعه مدیریت شهری تا عدم احساس مسئولیت شهروندان نسبت به شهر و آگاهی از حقوق خود و مطالبه‌ی آن را در برمی‌گیرد. مهمترین این عوامل به قرار زیرند؛

- عدم تدوین قوانین و مقررات ناظر بر طرح‌های توسعه‌ی شهری با رویکرد‌های انسان محور، توجه به حقوق شهروندی و معیارهای کیفی و غلبه بپیش کمی و اقتصادی محور .
- ناپایداری سکونت در اثر عوامل مختلف و در نتیجه، عدم تعلق خاطر به محیط زندگی و عرصه‌های عمومی شهر،
- شکل‌گیری دوری باطل و تکرار شونده از عدم احساس مسئولیت شهروندان و تشدید تنزل کیفیت محیط‌های شهری.
- عدم آگاهی شهروندان از حقوق شهروندی و در نتیجه، عدم مطالبه‌ی مجموعه کیفیاتی که بهره‌مندی از آنها بخشی از حقوق آنان در محیط شهر است.
- تحولات شتابان، آهنگ سریع تغییرات و ظهور فناوری‌ها و سبک‌های نوین با امکانات ساخت و ساز انبوه و سریع که به طور معمول با کاهش دقت و کیفیت همراه است.
- ظهور روز افزون سازندگان خصوصی بدون بهره از بینش و دانش نسبت به عوامل مؤثر بر کیفیت محیط‌های انسانی و شدت تأثیر این وجه از ویژگی‌های محیطی بر انسان و رفتارهای او.
- با توجه به وسعت و تنوع عوامل مؤثر بر ایجاد وضع موجود و توجه به این مسأله که فراهم نمودن زمینه‌های بروز ارتقای کیفی محیط در حوزه‌ی سیمای شهری، مانند هر تحول دیگری که در بستر شهر و مرتبط با انسانها صورت می‌گیرد، نیازمند حرکتی تدریجی و در طول زمان است.

پیشنهادها :

- ۱- راه‌کارهای اجتماعی و فرهنگی از جمله ایجاد شرایط پایداری سکونت و افزایش مدت زمان ماندگاری شهروندان در مکان مسکونی؛

سکونت طولانی مدت در یک مکان، همراه با فراهم بودن نسبی شرایط آسایش و آرامش، سبب برقراری ارتباطی مبتنی بر علاقه و دلسوزی نسبت به محیط زندگی و از این طریق موجب برانگیختن احساس مسئولیت شهروندی نسبت به آن و تلاش در جهت بهبود کیفیت محیطی از جمله در زمینه‌ی سیمای شهر در حد توان شهروندان می‌شود.

۲- آگاهی شهروندان از حقوق شهروندی خود و مطالبه‌ی آن از روش‌های منطقی از مجموعه‌ی مدیریت شهری در کنار ارتقای سطح دانش و بینش آنان نسبت به جنبه‌های کیفی معماری و شهرسازی نیز از جمله ارکان و پایه‌های اصلی ایجاد کیفیت پایدار در محیط‌های شهری در تمام ابعاد آن است؛

۳- در زمینه‌های مدیریتی و سیاستگذاری نیز می‌توان از طریق وضع قوانین و ضوابطی ناظر بر ارتقای کیفی محیط به لحاظ سیمای منظر شهری و هدایت طرح‌های توسعه (طرح‌های جامع و تفصیلی شهری) در این جهت، زمینه‌های اولیه‌ی تغییر و تحول در اوضاع نابسامان کنونی را فراهم نمود؛

۴- تقویت بعد نظارتی مراجع ذیربط در جهت اجرای دقیق قوانین و ضوابط وضع شده؛

۵- استفاده از ابزار تشویقی و حتی تنبیهی توسط مجریان و ناظران شهری. به عنوان مثال: تخفیف در پرداخت عوارض شهری یا برعکس اعمال جریمه در صورت خدشه دار نمودن سیما و منظر شهری و همچنین، تخریب و موظف نمودن مالک به هماهنگی با بدنه شهری مصوب؛

منابع و مأخذ :

الف (منابع فارسی

- بحرینی، حسین، (۱۳۷۱)؛ مجموعه مقالات، مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران، وزارت مسکن و شهرسازی.

- بنیادی، ناصر و محمود توسلی، (۱۳۸۶)؛ طراحی فضای شهری، فضاهای شهری و جایگاه آن در زندگی و سیمای شهری، مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری.

- بی نام، (۱۳۸۹)؛ کتابچه تبیین و معرفی مصوبه شورایی شهرسازی و معماری ایران در خصوص ارتقای کیفی سیما و منظر شهری - مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری.

- ت. هال ادوارد، (۱۳۸۴)، بعد پنهان، ترجمه‌ی منوچهر طبیبیان، نشر دانشگاه تهران.

- تومبازیس الکساندر، (۱۳۸۹)؛ نامه‌ای به یک معمار جوان، ترجمه‌ی احسان طایفه، نشر علم معمار رویال.

- ذکاوت، کامران، (۱۳۸۹)؛ مقاله معماری خیابانی و هویت سیمای شهری در ایران، ماهنامه دانش‌نما، شماره ۱۸۰،

- سلطانی، لیلا، (۱۳۸۹)؛ نشانه‌های تهران، ویژه‌نامه معماری و شهرسازی، ماهنامه همشهری، خرداد، تهران.

- شوماخر، فریتس، (۱۳۸۷)، مبانی و فنون طراحی شهری، ترجمه‌ی سعید شفیعی، نشر نگاه، تهران.

- عزیزی، محمد مهدی، (۱۳۸۸)؛ تراکم در شهرسازی، اصول و معیارهای تعیین تراکم شهری، مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران .
- فکوهی ، ناصر، (۱۳۸۳)؛ انسان شناسی شهری ، نشرنی ، تهران.
- کالن، گوردن (۱۳۷۷)؛ گزیده منظر شهری، ترجمه‌ی منوچهر طیبیان، انتشارات دانشگاه تهران، تهران
- کریر، راب، (۱۳۸۷)؛ فضاها‌ی شهری، ترجمه‌ی خسرو هاشمی نژاد، مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران، وزارت مسکن و شهرسازی.
- کوین، لینچ، (۱۳۸۵)، سیمای شهر، ترجمه‌ی منوچهر مزینی، انتشارات دانشگاه تهران، تهران.
- محمودی، امیر سعید، (۱۳۸۹)، نظرگاه منظر شهری، مجله تخصصی منظر، انتشارات پژوهشکده نظر، شماره ۱۱ آبان و آذر .
- مزینی، منوچهر، (۱۳۸۷)، مقالاتی در باب شهر و شهرسازی، انتشارات دانشگاه تهران، تهران

ب (منابع انگلیسی :

- Water house ,1978, boundaries of city ,the architecture of western urbanism ,Toronto ,university press
- Bogdanovic,1978,symbols in the city and symbols , ekistics ,39 (232) ,p 140
- Alexander,c,1987 , A new theory of urban design oxford university press